

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/historia-z-ipn/216491,Jozef-Czapski-cudownie-ocalaly-swiatek-zbrodni-katynskiej.htm>

26.02.2026, 20:06

Józef Czapski - cudownie ocalały świadek zbrodni katyńskiej

3 kwietnia 1936 roku urodził się Józef Czapski - weteran wojny polsko-bolszewickiej i wojny obronnej 1939 r., cudownie ocalały z obozu w Ostaszkowie na „niehumanitarnej ziemi”, stał się świadkiem prawdy o zbrodni katyńskiej. Malarz, pisarz, współzałożyciel paryskiej „Kultury”.

[Kultura](#) [Wojna polsko-bolszewicka](#) [Zbrodnia Katyńska](#)

03.04

Józef Czapski, a właściwie Józef Hutten-Czapski urodził 2 kwietnia 1936 r. Wskazują na to metryki - sam Czapski wszędzie podawał datę 3 kwietnia. Matka jego, hrabina Józefa Leopoldyna, była córką hrabiego Fryderyka z Thunów-Hohenstein. Tytuł hrabiowski wraz z majątkiem Hohenstein, położonym w Turynii, przodkowie otrzymali w 1626 r. Ojciec był synem polskiego hrabiego, Emeryka Hutten - Czapskiego, który kolekcjonował monety i starodruków. Józef miał 4 siostry i był upragnionym synem. Urodził się w Pradze. Był dzieckiem chorowitym i jako pierworodny syn był otoczony szczególną opieką. Dzieciństwo spędził w rodzinnym majątku w Przylukach (Białoruś), gdzie był wychowywany w kosmopolitycznej atmosferze. Pobierał wraz z rodzeństwem nauki od sprowadzanych przez rodziców nauczycieli. W domu porozumiewano się po polsku, francusku, niemiecku. do lekcji z języka angielskiego nie przykładał się. Język rosyjski nie odgrywał żadnej roli w rodzinie Czapskich. Dzieci nauczyły się go wiele lat później.

„...pewnego lata - wspomina Maria Czapska - Józio zapragnął uczyć się modelarstwa [...] Z Krakowa więc przyjechał artysta rzeźbiarz, polecony przez przyjaciela rzeźbiarza, p. Ludwika Pugeta. [...] Ojciec niczego nam nie odmawiał, zostawiał nam swobodę, przychylił się do życzeń naszych [...]. Atelier rzeźby umieściliśmy w obszernym i jasnym, nie zamieszkanym, bo nie opalonym pokoju na drugim piętrze Józio modelował w glinie, ja rysowałam węglem, a jako model służył nam kulawy dzwonnik, Mazurkiewicz” - wspominała Maria Czapska, Maria Czapska, Europa w rodzinie, Warszawa 1989, s. 253.

W 1903 r. zmarła matka Józefa Czapskiego. On sam miał wtedy niespełna 7 lat. W 1911 r. wraz z młodszym bratem i nauczycielem Iwanowskim przebywał w Petersburgu, pobierając naukę w gimnazjum, ćwicząc rysunek i grę na fortepianie. Tu zafascynował się pacyfistyczną filozofią i wkrótce wystąpił z wojska z 1 Pułku Ułanów Krechowieckich. 16 października 1918 r. powrócił do Polski, gdzie w Warszawie zapisał się do Akademii Sztuk Pięknych do pracowni prof. Stanisława Lentza. Już w listopadzie ponownie zaczął współpracę z polskim wojskiem i otrzymał misję znalezienia wziętych do niewoli rosyjskiej 5 oficerów polskich 1 Pułku Ułanów Krechowieckich. Wyruszył ponownie do Petersburga, by po paru miesiącach poszukiwań ustalić, że jeńcy zostali rozstrzelani. W trakcie pobytu poznał Dymitra Mereżkowskiego, jego żonę Zinadę Gippius oraz Dimitra Filosofowa, którzy wskazali mu ścieżkę, po której odtąd miał się poruszać w świecie. Pod wpływem spotkania z nimi odrzucił filozofie pacyfistyczne. Z takim bagażem przeżył powrót do Polski w 1919 r.

W 1920 r. podczas wojny polsko - bolszewickiej zaciągnął się do wojska. Po zakończeniu kampanii został odznaczony krzyżem Virtuti Militari i awansował do stopnia podporucznika. Rodzinne posiadłości pozostały na sowieckiej Białorusi i zostały przemienione w kołchozy.

W Krakowie kontynuuje naukę malarstwa na Akademii Sztuk Pięknych. Od 1924 do 1931 przebywał z grupą kapistów (kierunek malarski, który wykształcił się i zdominował polską sztukę w drugiej dekadzie dwudziestolecia międzywojennego) w Paryżu. W latach 30. w Warszawie, współpracował m.in. z „Głosem Plastyków” i „Wiadomościami Literackimi”.

W 1926 r. zachorował na tyfus i wyjechał do Londynu na rekonwalescencję.

1 września 1939 roku jako oficer rezerwy został zmobilizowany i udał się do Krakowa, do 8 Pułku Ułanów. Już 27 września, w Chmielku, na granicy województwa lwowskiego, wraz z dwoma szwadronami tegoż pułku został wzięty do niewoli przez Armię Radziecką. Początkowo był internowany w Starobielsku, jednak na początku marca 1940 roku zapadła decyzja o likwidacji jeńców z trzech obozów specjalnych, między innymi ze Starobielska.

395 jeńców przeniesiono do obozu w Juchnowie (Pawliszczew Bor). W tej grupie znalazł się rotmistrz Józef Czapski. Na liście jeńców obozu w Juchnowie, na której odnotowano powody przeniesienia, Czapski figurował pod numerem 205.

„Czapski Józef s. Jerzego. Ur. 1896, nr sprawy 2369. Rotmistrz bez funkcji”. W rubryce ujawniającej przyczynę przeniesienia widnieje odnośnik: „ambasada niemiecka”. Obok innych nazwisk widniały napisy: „wniosek V Wydziału GUGB NKWD ZSRR (wywiad)”, „misja litewska”, „polecenie Mierkułowa” oraz „Niemiec z pochodzenia” - Czesław Madajczyk, *Dramat katyński*, Warszawa 1989.

W czasie kiedy podjęto decyzję likwidacji obozu w Starobielsku, do NKWD ZSRR nadesłano z Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych dodatkowy spis osób, o które upominała się ambasada niemiecka. I na tej liście znalazło się nazwisko Czapskiego.

W 1941 roku, po podpisaniu układu Sikorski-Majski, wstąpił do formującej się w Tocku Armii Polskiej w ZSRR. Jako kierownik komórki sztabu, zbierającej nazwiska osób zaginionych, prowadził bezowocne poszukiwania wziętych do niewoli oficerów polskich. Jako szef Wydziału Propagandy i Informacji przy Sztabie Armii Polskiej na Wschodzie przemierzył szlak przez Turkiestan i Persję, docierając w końcu do Iraku, gdzie przebywał do 1945 roku. Podczas pracy w wojsku polskim poświęcał swój czas pisaniu krótkich felietonów do polskich gazet, wychodzących w Bagdadzie: „Orla Białego” i „Kurieru Polskiego”.

W Rzymie po raz pierwszy ukazały się drukiem jego relacje z pobytu w Związku Radzieckim pod tytułem *Wspomnienia starobielskie* oraz nieco później *Na nieludzkiej ziemi*.

Od 1946 w Paryżu, współtworzył wraz z Jerzym Giedroyciem i Gustawem Herlingiem - Grudzińskim paryską „Kulturę” (od 1947 do śmierci mieszkał w domu - redakcji „Kultury” w Maisons-Laffitte przy Avenue de Poissy 91).

Cała jego twórczość została w PRL-u ocenzurowana. Wytyczne dla cenzorów brzmiały:

„(...) w stosunku do niżej wymienionych pisarzy, naukowców i publicystów przebywających na emigracji (w większości współpracowników wrogich wydawnictw i środków propagandy antypolskiej) należy przyjąć zasadę bezwarunkowego eliminowania ich nazwisk oraz wzmianek o ich twórczości, poza krytycznymi, z prasy, radia i TV oraz publikacji nieperiodycznych o nienaukowym charakterze (literatura piękna, publicystyka, eseistyka)” - Tomasz Strzyżewski: *Wielka księga cenzury PRL w dokumentach*. Warszawa 2015, s. 87.

Jego twórczość malarska i pisarska została upowszechniona w Polsce dopiero po 1989 r. Zmarł 12 stycznia 1993 r.

Polecamy:

- [Wywiad z 1943 r. z Józefem Czapskim](#)
- [Polskie Poszukiwania: Józef Czapski](#)

[Poprzedni Strona](#)
[Następny Strona](#)

Kultura, Wojna polsko-bolszewicka, Zbrodnia katyńska

Biografie

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Józef Czapski

(1896-1993)

Józef Czapski – cudownie ocalały świadek zbrodni katyńskiej